

משה קטן

אוצר לעזי רש"י

חלק שני

המילים הצרפתיות שבפירושי רש"י
על התלמוד

תורגמו לעברית ועובדו עם ביאורים ומילואים, בתוספת מפתחות
עם תרגום הלעזים לאנגלית

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח
www.daat.ac.il

ירושלים

תשס"ו

הסכמת

הגאון ר' שלמה פיישר שליט"א

הנה כידוע מלות הלע"ז שבפירוש רש"י על הש"ס עלו במ קמשונים רבים מידי המעתיקים, ובפרט בספרי הדפוס רבו כמו רבו השיבושים. וכבר ישבו על מדוכה זו מדפיסי וילנא, והדפיסו בכל מסכת בסופה קונטרס בשם "המתרגם", והועיל בו מחברו הרבה, אבל לא יצא ידי חובתו, ועדיין המלאכה רבה, ולא רבים יחכמו לעשותה.

בואו ונחזיק אפוא טובה להרבני החכם ובקי בלשונות, הר"ר משה קטן נר"ו. מכירו הייתי לשעבר כמי שזכה לבנין וחתנין רבנן, ועכשיו הראה חזותו לפניי בעבודתו החשובה בהחזרת עטרה ליושנה, להעמיד דברי רש"י ז"ל על מכונם, והרבה עמל וכשרון השקיע בזה. אפריין נמטייה ויזכה לברך על המוגמר ולראות ברכה בעמלו, כנפשו,

וכנפש הכו"ח לכבוד התורה
שלמה פיישר

עש"ק חזן השמ"ג

נר ה' נשמת אדם

מהדורה חדשה זו הינה נר לנשמות קרובי משפחתו של המחבר ז"ל,
ה' יקום דמם, שנספו בשואה:

חמיו, החבר ר' יהושע הלוי פייסט הי"ד, בן החבר ר' יהודה ז"ל
אחות חמיו, אסתר (ארנה) הי"ד, בת החבר ר' יהודה הלוי פייסט ז"ל
אם חמותו, מרת דינה הי"ד, אשת החבר ר' יעקב הלוי איזנמן ז"ל
אחי חמותו, ר' שמואל הלוי איזנמן, אשתו אלזה וחמשת ילדיהם הי"ד
אחות חמותו, מרת מרים ברינקמאן, וחמשת ילדיה הי"ד
סבתו, מרת רוז רחל הי"ד, אשת מורנו הרב ראובן הלוי מאיר ז"ל
אחיותיו מדי וקלרט ואחיו חיים (אנרי) קליין הי"ד

עם עוד קרובים ומכרים וידידים לאין מספר, ארץ אל תכסי דמם!

במהדורה הראשונה הוקדש הספר לזכרו של חוקר הלעזים דוד שמעון בן שלמה
בלונדהיים, ואחותו גיטל (גרייס) בלונדהיים, על-ידי בנו, נכדיו תנינו בישראל.
המהדורה השניה הוקדשה לזכר אחיינית המחבר, מרת יוכבד (גבי) שפירא ע"ה, בת ר'
שלמה זאב ושרה קליין יב"א, על-ידי הוריה וקרוביה.

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים

פתח דבר

למהדורה הראשונה - תשמ"ד

ברגע, שעבודה של חמש שנים מסתיימת, לקראת הדפסתו הסופית של ספר זה והפצתו בציבור, אני רואה חובה נעימה להודות לכל אלה, שעזרו לי להביא אותו לידי גמר.

האבן הראשה — רעייתי מב"ת, שעודדה אותי בכל דרכי ולקחה על עצמה חלק ניכר מהעבודות השחורות, וכן כל ילדי היקרים, שהשתתפו זה בכה זה בכה במשימה הקשה והמגוונת, ובפרט בני יואל נ"י, שעבר על כל כתב-היד והעיר הערות נכונות ומאלפות.

שנית — ידידי פרופסור שלמה הלל בלונדהיים, שתמך בי וזירז אותי, לזכר אביו המנוח דוד שמעון בלונדהיים, החוקר הדגול, שחיבורי זה הוא מעין עריכה מחדש של החומר, שהוא בדק והוציא לאור. וכל אלה, שהתלהבו מהרעיון והציעו את סיועם, ובראשם השר ד"ר יוסף בורג. ואחרונים אחרונים חביבים — מי שהפכו את כתב-היד המסוכך לספר הניתן לקריאה ולשימוש: הרב משה פיליפ שליט"א, המסדר במחשב דודני המלומד עזריה שמואלי, וכל העוסקים במלאכת הקדש הזאת.

ולבסוף מלה אחת של התנצלות: היה בתוכניתי להשלים את החומר של דרמסטטר-בלונדהיים מתוך המקורות, שנתגלו בינתיים (כתבי-יד של פירושי רש"י על התלמוד, שלא הספיק בלונדהיים להכיר ולנצל), אבל הניסיון שעשיתי הוכיח לי, שבכך הייתי מאריך את העבודה בכשנתיים לפחות, ולא היו לי האומץ והסבלנות לעמוד בעיכוב זה. אני מקווה, שבעתיד יבוא גם ליקרי זה על תיקונו.

מ"ק

הערות המחבר

למהדורה השנייה - תשמ"ח

לרגל הוצאת המהדורה המתוקנת אני חייב תודה לכל הקוראים של "אוצר הלעזים", שמסרו לי את השגותיהם והצעותיהם, ושמתתי לשלב רבות מהן במהדורה חדשה זו.

בין השאר נוספו 11 לעזים, שלא נרשמו מקודם, והודגש הרצון לתת הסבר מלא לכל הנראה כלעז, אף כאשר למעשה אין זה באמת מלה זרה, שהכניס רש"י בפירושו. הכרת טובה מיוחדת מגיעה לר' אפרים יעיר, מקיבוץ טירת-צבי, שהצביע על כמה נשכחות, ולקרובי ר' יעקב קליינרמן, שהפנה את תשומת-לבי לליקויים אחדים, ואחרונים אחרונים חביבים לבני המלומדים, יואל, חננאל, ובפרט לצעיר מכולם, צוריאל-חיים נ"י, שעבר על חלק גדול מהחומר ויעץ לי עצות מועילות לשיפור הנוסח.

יעמדו כולם על הכרכה.

מ"ק

7	.....	פתח דבר
9	.....	מבוא
17	.....	ברכות
22	.....	שבת
48	.....	עירובין
53	.....	פסחים
61	.....	יומא
64	.....	סוכה
70	.....	ביצה
76	.....	ראש השנה
78	.....	תענית
81	.....	מגילה
83	.....	מועד קטן
88	.....	חגיגה
89	.....	יבמות
92	.....	כתובות
95	.....	נדרים
97	.....	נזיר
97	.....	סוטה
100	.....	גיטין
106	.....	קידושין
109	.....	בבא קמא
114	.....	בבא מציעא
122	.....	בבא בתרא
127	.....	סנהדרין
131	.....	מכות
132	.....	שבועות
133	.....	עבודה זרה
144	.....	הוריות
144	.....	זבחים
147	.....	מנחות
152	.....	חולין
169	.....	בכורות
173	.....	ערכין
174	.....	תמורה
174	.....	כריתות
175	.....	מעילה
175	.....	תמיד
175	.....	נידה
181	.....	מפתח הלעזים באותיות עבריות
201	.....	מפתח הלעזים באותיות לועזיות
224	.....	מפתח "הדיבורים המתחילים"
247	.....	נספח
XI-XLVIII	.....	תרגום אנגלי

אוצר הלעזים

פירוש הלעזים של רש"י על התלמוד

עיקר משימתנו בחיבור זה - תרגום לעברית, עם הסברים הנחוצים להבנתם, של הלעזים, היינו המלים הצרפתיות באותיות עבריות, שפיזר רש"י בפירושו על התלמוד. העבודה נעשתה על בסיס ספרו של דוד שמעון בלונדהיים (1884—1937), אשר, לפי רשימותיו של ארסן דרמסטטר (1846—1888), שקד על כתיב-היד העתיקים ועל הדפוסים הראשונים של פירוש רש"י, בדק את גרסות הלעזים וקבע בדייקנות ובבקיאות שאין כמותן את זיהוי הלעזים, כלומר את המלה בצרפתית עתיקה הגלומה בנוסחאות השונות של כל לעז ולעז. כוונתי להשלים את המלאכה בעתיד אי"ה, בתרגום לעברית של הלעזים בפירוש רש"י על המקרא; אולם משימה זו תהיה הרבה יותר קשה, כי הפרסום, שנעשה מהם על-פי רשימותיו של דרמסטטר, הוא ברמה הרבה יותר נמוכה מפרסומו המקביל של בלונדהיים, ושם יהיה צורך לברר את גרסות הלעזים ולקבוע ביתר ודאות את פענוחם בצרפתית עתיקה, לפני שתהיה אפשרות לדאוג לתרגומם העברי.

הספר כולל את הרשימה של 2479 הלעזים על פירושיהם לפי סדר המסכתות המקובל, ושלושה מפתחות (מפתח המלים הצרפתיות בלבושן העברי ובצורתן הלועזית, וכן מפתח המלים, שהן באו לפרשן).

בדרך הלימוד המקובלת מדלגים בדרך כלל על השרידים האלה. רוב תלמידי חכמים, במאות האחרונות, לא ידעו צרפתית, ואף אם ידעו, לא היו מסוגלים לפענח מלים, שהשתנתה צורתן מאז ימי-הביניים, וגם נשתבשו בהעתקות הרצופות בידי סופרים, שלא הבינו מה שכתבו. וחבל, כי לא בכדי הכניס רש"י מלים אלה בפירושו, אלא בשל תוספת הביאור הטמון בהן. ברור, שפרשן כמו רש"י, שכל דיבוריו שקולים במאזני אמת, לא מסר בלי כוונה הסבר בשפה לועזית. ובמקרים רבים אין ספק, שבכך הוא מוסיף נופך לפירושו. ולא לנצל את כל החומר הזה הוא בזבח עצום. לפעמים ידעת הלעזים משנה לגמרי את הבנת הגמרא (למשל מס' 369, 444, 482, כולם במסכת שבת).

לפני כמאתיים שנה ניסו ה"מבארים" ואחרים מחוגי המשכילים ל"תרגם" את המלים הצרפתיות שבפירושי רש"י, אבל התוצאות היו עלובות למדאי, בגלל השיבושים הרבים שבנוסח המודפס, וכן בגלל ידיעותיהם הקלושות של המפרשים

האלה בשפה המדוברת בחבל שמפניא במאה הי"א למנינם. כך שלמרות העמל, שהשקיעו בהם המחברים, אין הרכה תועלת ב"מרפא לשון; באורי המלים הזרות בפירושו רש"י בתנ"ך ובתלמוד בבלי" מאת ר' משה ב"ר ישראל לנדא (אודיסה, תרכ"ב), וכן ב"המתרגם" מאת ר' מרדכי ב"ר שלמה, שנדפס אחרי כל מסכת בש"ס וילנא.

עם כל המעלות, שבהן מצטיין ספרו. של בלונדהיים, אין הוא שימושי לחובשי בית-המדרש. לא רק מפני שהוא כתוב על טהרת הצרפתית, אלא ובעיקר מפני שהוא מיועד לבלשני הצרפתית העתיקה, וכל עריכתו מכוונת לתכלית זו.

לעומת זאת השתדלתי כאן להרכות תועלת ללומדי גמרא, בכך שאני מביא את הלעזים לפי סדר המסכתות איש איש במקומו, וכן על-ידי ניסיונות להסביר, מה הייתה כוונתו של רש"י בהוסיפו לפירושו העברי-הארמי את המלים הצרפתיות. בקיצור ייאמר: א) באשר לשמות צמחים, חיות וכדומה, כל הסבר מילולי לא היה שווה, בשביל תלמידי רש"י ובני-זמנו, לקריאתו של הפריט בכינויו הלועזי: ב) לפעמים הפרשן רוצה לעזור ללומדים לזכור מלה ארמית על-ידי זה שהוא מראה דמיון בינה לבין המלה הצרפתית המקבילה (למשל מס' 357, 477, 1222, 1851); ג) אבל, חו התרומה החשובה ביותר, יש שהוא מגלם בלעז חוספת הבהרה, שבקושי רב היה מנסח בדברי פרשנות, ובמלה צרפתית אחת פתח לפני שומעיו וקוראיו פתח להתעמקות בהבנת מכמני התלמוד (למשל מס' 180, 490, 1229).

מעניין לציין, ששכיחות הלעזים שונה ממסכת למסכת. יש אולי סיבות הגיוניות לדבר, אבל אין כאן מקום להאריך. אולם נפרוש לפני הקורא טבלה סטטיסטית של מספר הלעזים בכל מסכתות הש"ס.

ממוצע לכל דף	מספר הלעזים	מספר הדפים	המסכת
1.58	98	62	ברכות
2.63	411	156	שבת
0.82	84	103	עירובין
0.95	114	120	פסחים
0.49	42	86	יומא
1.71	94	55	סוכה
2.00	78	39	ביצה

ממוצע לכל דף	מספר הלעזים	מספר הדפים	המסכת
1.06	35	33	ראש השנה
1.45	42	29	חענית
0.83	25	30	מגילה
2.22	60	27	מועד קטן
0.76	19	25	תגיגה
0.34	41	121	יכמות
0.51	57	111	כתובות
0.16	14	90	נדרים
0.15	10	65	נויר
0.69	33	48	סוטה
1.07	95	89	גיטין
0.58	47	81	קידושין
0.69	81	118	בבא קמא
1.03	121	117	בבא מציעא
0.50	88	175	בבא בתרא
0.56	63	112	סנהדרין
0.57	13	23	מכות
0.23	11	48	שבעות
2.17	163	75	עבודה זרה
0.08	1	12	הוריות
0.33	39	119	זבחים
0.65	71	109	מנחות
1.86	261	140	חולין
1.05	62	59	בכורות
0.59	19	32	ערכין
0.03	1	32	תמורה
0.37	10	27	כריתות
0.10	2	20	מעילה
0.43	3	7	תמיד
1.01	72	71	גיזה
0.93	2479	2666	סך הכול

לא הבנתני בין הפירוש, שהוא באמת מאת רש"י, ובין פירוש המיוחס לו
 כמהדורות הרגילות, אף אם יש ספק, שרש"י חיבר אותו, או אפילו ודאות,
 שלא חיברו (כגון סוף פסחים, מועד קטן, סוף בבא בתרא ועוד). כן הכנסתי

ככל האפשר מלים מפירושו של רש"י, הנראים כמו לעזים, גם כשהנחה זו אינה מוצדקת כלל.

כל ערך מכיל את הנתונים הבאים:

- (א) מספר סידורי שוטף.
- (ב) ציטוט המסכת, הדף והעמוד (נקודה אחת לעמוד א' ושתי נקודות לעמוד ב', כנהוג).
- (ג) באותיות שמנות: המלה העברית או הארמית המיתרגמת. בדרך כלל היא מתוך נוסח החלמוד, ולרוב הדיבור המתחיל בפירוש רש"י; כאשר אין התרגום מתייחס למלה כצורתה במקור, אלא בצורה שונה במקצת, למשל כשלפני המלה המקורית יש קדומת של אות-שימוש או אחריה סיומת שייכות וכיוצא בזה, והלעז מתחשב רק במלה עצמה ללא קדומת או סיומת, השמטנו את הקדומת או כתבנו את המלה כצורתה בסוגריים והצורה המיתרגמת למעשה באריחיים. לפעמים לא בא רש"י לתרגם מלה מסוימת מהמקור; במקרה זה, ציינתי את הדיבור המתחיל של הפירוש בהקדמת ראשי-התיבות דה"מ. כשהמלה המיתרגמת היא פועל, הלעז הוא כמעט תמיד שם-הפועל; אז השארתי את הצורה שבמקור כמו שהיא (עבר, עתיד, ציווי וכיו"ב).

(ד) הלעז עצמו (בסימן גרשיים לפני האות האחרונה כמקובל) בכתיב, שהותאם לפענחחו באותיות לועזיות. כי אכן אנו מוצאים כמעט תמיד נוסחאות שונות בכתיב-היד, ורק מתוך השוואתן זו לזו הגיע ד"ש בלונדהיים למסקנותיו על זיהוי המלה בצרפתית עתיקה. אלא שהבעיה היא, מה היא בדיוק שיטת התעתיק, שבה השתמש רש"י? אם ניקח לדוגמה אותן מלים, שכל כתיב-היד מסכימים ביניהם על כתיבן, והיא גם הולמת בלי ספק מלה צרפתית מסוימת, ונוסיף על כך אותיות עבריות המקבילות בעקביות מוחלטת תמיד לאותן אותיות לועזיות, אפשר לערוך טבלה, שרק פה ושם תישארנה בה נקודות פקפוק. אין פתרון אחר, כי אם רישום כל הנוסחאות, והדבר מיותר ומפריע בשביל קוראים, שאין עיקר התעניינותם בבלשנות.

- א בתחילת המלה וגם באמצע המלה (לפני הברה המתחילה בתנועה): לא
 כלום
 בסוף המלה: c
 ב, b, v
 ג g (מייצגת תמיד את הצליל הכבד, כמו ב-gale ולא את הצליל הקל כמו ב-giron בצרפתית של היום)
 ד-d

ה	h (בסוף המלה, אחרי אל"ף : e, למשל אורטיא"ה ortie)
ו	o, u, w ⁷
ז	z
ח	h (מצוי רק במלים לא-רומניות)
ט	t
י	i, e, i ⁷ , j
(אפילו במלה שיש בה jie כמו במס' 183 jier for — אין כותבים יותר משתי יו"דין רצופות)	
כ	לא בשימוש
ל	l
מ	m
נ	n
ס	לא בשימוש (ליוצאים מהכלל יש הסבר מיוחד)
ע	לא בשימוש
פ	f, p ⁶
צ	c (בצליל הרך, כמו ב-cire)
	לפני a, o, u : ç
	בסוף המלה : z
ק	c (בצליל הכבד, כמו ב-coq)
	לפני e, i : k
ך	ch ⁹
ר	r
ש	s
ת	לא בשימוש

מלה צרפתית, המסתיימת ב-e או ב-es, ואינה מוטעמת בהברה שלפני האחרונה, מקום הטעם מסומן בגרש, כגון : fenugré, gráfie, créspele. מבחינה זו נחשב הצירוף תנועה ואחריה i ליחידה אחת, ולא עסקתי בשאלה על איוו משתי התנועות הייתה ההטעמה (למשל redoile או redóile).

(ה) הלעז באותיות לועזיות. כאן העתקתי בדרך כלל את קביעתו של בלונדהיים, ובמקרים, שהחלטתי לסטות ממנה, הוספתי באריחיים את גרסת בלונדהיים, ואז הסכרתי לרוב בהערות, מדוע סטייתי ממנה. סוג אחד של מקרים הם אלה, שבהם הוסיף בלונדהיים אותיות באריחיים כדי לשמור על הכתיב המקובל¹⁰, למשל כשיש עיצור מוכפל, או אחרי g, כדי לציין את הצליל הכבד לפני i ו-r. אני סבור, שהוספה זו אינה אלא גורעת, מאחר שהיא מסרסת את הערות הבלשנית של הלעז, ומכל מקום אין קושי להכיר את המלה בלעזי ההוספה. בלונדהיים השתמש מפעם לפעם גם באות g

במקום j ובאות v במקום w, לפי הכתיב בצרפתית החדשה, ולא הלכתי אחריו בזה.

בעשרות הלעזים המועטות, שהתיימש בלונדהיים מפענוחם (ובספרו הם מופיעים בסוף רשימתו, ממספר 1072 ואילך), השתדלתי למסור את הנראה ודאי בנוסחת הלעז באותיות עבריות, ואם אפשר בלועזית. במקרים רבים ראיתי אפשרות להציע השערה מדעית, וכמובן הזכרתי, שאין ליחס אותה לבלונדהיים, על-ידי כך שסימנתי אחריה אריחים ריקים.

באשר לסימני השאלה, שכתב בלונדהיים עצמו, החלטתי להשמיט אותם, אלא אם כן יש סיבה מיוחדת להצביע על הספק שבקביעת הגרסה.

(1) תרגום הלעז לעברית. התאמצתי לתת תרגום קצר וקולע. אולם פה ושם נאלצתי להאריך, כגון מלים עבריות בעלות כמה משמעויות, או בלתי-שכיחות (שמות של בעלי חיים וצמחים למשל), או כשאין דאות כמובן המלה בצרפתית עתיקה, ועוד. ברור, שלפעמים התרגום (פריט ר) שווה למלה המיתרגמת (פריט ג), ואז מותר לומר, שלא הבאתי שום תועלת ללומד. אבל דבר זה נדיר למדאי ולעתים ההבדל גדול מאוד, לא רק מפני ההתפתחויות בנוהג הלשון בין שפת התנאים והאמוראים לעברית של ימינו, אלא גם מפני שרש"י הבין עניינים מסוימים שבתלמוד באופן שונה מאוד מהבנתנו כיום ("ברדלס" הוא רואה "כואש"!).

(2) הערות. הן שייכות לחמישה סוגים עיקריים:

- (1) רמיזה לערכים אחרים, שיש בהם ללמוד על הערך הנדון.
- (2) רמיזה למחקרים על אותו לעז¹¹.
- (3) ציון של סטייה בין הנוסח שבדפוסים שלנו - כמעט תמיד כל הדפוסים דומים, ממהדורת בומברג עד המהדורות שבידנו, שמקורן בדרך כלל במהדורת ראם מוילנא - ובין הנוסח שבכתבי-היד. סוג זה כולל את המקרים הרבים, שבהם לעז הנמצא בכתבי-היד חסר בדפוסים, וגם את המקרים ההפוכים (החשודים!), שבהם הלעז מופיע בדפוסים, אבל נעדר מכתבי-היד.
- (4) נסיונות לפרש, מה ראה רש"י להביא כאן לעז, ומה התכוון להוסיף בו על פירושו העברי-הארמי.
- (5) הערות בלשוניות על המלה הצרפתית הנדונה, כאשר יש בדין זה במה להאיר את המשמעות המדויקת של הלעז, ועל החומר הפרשני הטמון בו. לתועלת דוברי צרפתית קשרתי לפעמים את המלה הצרפתית מימי-הביניים עם המקבילה בלשון ימינו.

לבסוף יורשה לי להעיר על עניין, השייך לבלשנות הצרפתית, אבל הבהרתו חמנע מהקורא תמיהות. בלעזים שלפנינו (אם יצאו בכתבים מידי רש"י עצמו או

שהדורות הבאים, שכתבי-היד שלנו נובעים מהם, הכניסו בהם תיקונים) יש סימנים למעברים לשוניים, ששניים מהם מובהקים:

א) מעבר הצירוף ch מהגייה כקו"ף "רטובה" (ky-) להגייה הנוכחית כשי"ן; כך אנו מוצאים לפעמים אפילו אותה מלה כתובה, למשל קרפי"ר charpir (למעשה Āarpir) וכן ירפי"ר jarpir (מכור, שהשי"ן אצל רש"י תמיד שווה ל-s, ואין לו אפוא אלא יו"ד=j לציין את הצליל השורק של השי"ן הימנית של היום).

ב) התאמה הדרגתית של n לפני b-p ל-m; ברוב הלעזים ההתאמה טרם קיימת (כגון chanpânie, conposte), אבל מפעם לפעם היא כבר עובדה (כגון comparaje, chambre).

תקוותי היא, שבע"ה יעזור ספרי זה לכל השוחים בים התלמוד להגיע ביתר ביטחון למחוז חפצם, בהחזירו להם נכס יקר, חלק חשוב מפירושו של רבנו שלמה יצחקי גדול הפרשנים.

ה ע ר ו ת

Arsene DARMESTETER & D.S. BLONDHEIM: *Les Gloses françaises dans les commentaires talmudiques de Raschi*. T. 1: Texte des gloses.—Paris, H. Champion, 1929. (Bibliothèque de l'Ecole des Hautes Etudes, 254). T.2: Etudes lexicographiques.—Baltimore, Johns Hopkins Press, 1937. (The Johns Hopkins studies in Romance literatures and languages, extra vol. XI).

מאחר שבמשך מאות שנים לא היה כמעט דובר צרפחית אחד בין כל לומדי התלמוד, והמשיכו להעתיק את הלעזים מכתב-ד לכתב-יד ומדפוס לדפוס מבלי להבין אותם כלל, טבעי הוא, שהגרסות השתכשו והלכו, לפעמים עד בלי הכר.

Arsène DARMESTETER: *Les Gloses françaises de Raschi dans la Bible avec des notes de Louis BRANDIN*, in *Revue des études juives* LIII (1907), 161-193; LIV (1907), 1-34, 205-235; LV (1908), 72-83; LVI (1908), 70-98. יצא גם בצורת ספר עם הקדמה מאת Julien Weill. (Paris, 1909).

הרבה לעזים חחרים כמה מעמים בפירוש רש"י על התלמוד. בסך הכול יש בהם בערך אלף מלים שונות.

יש כתבי-יד, שבהם כתוב א"ש אף בשביל es- שבסוף מלה, אבל ברובם י"ש וכך העתקתי, חרץ מהסיומת -ies הנכתבת י"א"ש. הצירוף א"י בתחילת המלה יכול לשמש ל-i; e וגם ל-ai.

(6) לעתים רחוקות יש בכתבי-היד סימנים של דגש ורפה. כשאינם, עלינו לבחור בין התעתיקים האפשריים לפי המסתבר מבחינת הבלשנות הצרפתית. המצב דומה לגבי כל אות עברית המייצגת כמה אותיות לועזיות.

(7) אין כידי להכריע, אם נהג רש"י להכפיל "וי"ו ו"י"ו"ד" בשימושן העיצורי, או אולי, במקומות הרכים, שמרצאים בהם הכפלה זו בכתבי-היד, יש כאן השפעה מאחרת. לכן כתבתיחמיד ו"ו אחת או י"ו"ד אחת בלבד, גם לציין את העיצור.

(8) השערתו שכל e בתוך המלה מיוצגת ב"י"ו"ד", אבל קשה להוכיח זאת.

(9) יש כתבי יד המקפידים לציין את הצליל ch בסימן מעל ה"ק"ף" (q), אבל ברוכם אין ההבדל ניכר. השתולתי להבחין תמיד. במהדורות הקודמות צוינה ה"ק"ף ה"רסובה" בסימן "ורקא". במהדורה חדשה זו נמצאה אמרת לציין אותה כדן בצורת זווית העומדת על קרקדה ". אולם לא בכל מקום ניתן היה לתקן את הגרסאות הישנות, וימצאו כאן גם "ורקא" גם זווית הפוכה.

(10) מותר לומר, ישיבי-הביניים לא היה כלל כתיב תקני, אלא כל סופר כתב לפי הרגשותו. נוסף, שאו לא הבחינו בכתיבה הלועזית כן u ל-v ובין i ל-j אף-על-פי שביבור ובתודעה הדוברים היו אלה אותיות נפרדות.

(11) רוב רמזות אלה מתייחסות לשלושה חיבורים:

(א) החלק השני של רשימת בלונדהיים (לעיל הערה 1), וסימנו בלונדהיים ב';

(ב) חיבור אחר של בלונדהיים: *Les Parlers judéo-romans et la Vetus Latina.*— Paris, H. Champion, 1925

; וסימנו בלונדהיים פ';

(ג) מילוניו של רסאל לוי: *R. LEVY: Contributions à la lexicographie française selon d'anciens textes d'origine juive.*— (Syracuse), Syracuse University Press, 1960.